

Калматов А.Б.

**ПОЗИТИВДУУ КОНСТИТУЦИЯЛЫК
ЖООПКЕРЧИЛИКТИ ОКУП ҮЙРӨНҮҮНҮН ТЕОРЕТИКАЛЫК-
МЕТОДОЛОГИЯЛЫК АСПЕКТИЛЕРИНИН СУРООЛОРУ**

Калматов А.Б.

**ВОПРОСЫ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ ИЗУЧЕНИЯ
ПОЗИТИВНОЙ КОНСТИТУЦИОННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ**

A.B. Kalmatov

**ISSUES OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STUDY
OF POSITIVE CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY**

УДК:341.55

Бул макалада позитивдүү конституциялык жоопкерчиликтин теоретикалык-методологиялык аспектерине баяндама берилип, ал бул институттун бир канча өзгөчөлүктөрүнө кайрылууну шарттады.

Конституциялык жоопкерчилик конституциялык нормалардын жана мамилелердин төмөнкү өзгөчөлүктөрү менен айрымаланат аларга; конституциялык нормалар көпчүлүк учурда санкциялардын өзүнө камтыбайт, конституциялык жоопкерчилик саясий жана юридикалык жоопкерчилик катары келип чыгышы мүмкүн, конституциялык жоопкерчиликтин латенттүү мүнөзү, конституциялык жоопкерчилик эл аралык укуктук мамилелер менен айрыкча адам укуктары чөйрөсү менен кошо толгон.

Позитивдүү конституциялык жоопкерчиликти окуп үйрөнүүнүн теоретикалык-методологиялык аспектин анализдөө бул институттун бир катар өзгөчөлүктөрүнө кайрылууну шарттады.

Конституциялык жоопкерчиликти изилдөөчүлөр конституциялык нормалардын жана мамилелердин төмөнкү өзгөчөлүктөрүн белгилешет аларга;

1) Конституциялык нормалар көпчүлүк учурда санкциялардын өзүнө камтыбайт;

2) Конституциялык жоопкерчилик саясий жана юридикалык жоопкерчилик катары келип чыгышы мүмкүн;

3) Конституциялык жоопкерчиликтин латенттүү мүнөзү;

4) Конституциялык жоопкерчилик эл аралык укуктук мамилелер менен айрыкча адам укуктары чөйрөсү менен кошо толгон.

Позитивдүү конституциялык жоопкерчиликтин түшүнүгү да бир канча пикирлерди жаратат.

Бул өзгөчөлүктөрдү түшүндүрүү үчүн методологиялык жандашуу бир канча жемиштүү болоб деген ойдобуз, ал өз учурунда конституциялык жоопкерчилик конституциялык түзүлүштү чагылдыруусу менен негизделет. Конституциялык түзүлүштүн, ошондой эле конституциялык жоопкерчиликтин негиздеринин субинституттарынын конструкциясы бир гана укук чөйрөсүндө тамыр албастан моралдык, экономикалык, саясий, экологиялык, антропология-

лык чөйрөдө да орун алган ошондуктан өзүнө базалык баалуулуктарды жана принциптерди өзүнө камтыйт. (1) Мамлекеттин суверенитети төмөнкүлөргө негизделген;

А) субстанционалдуулукта- жарандардын кызыкчылыктарында укук жана милдеттеринде;

Б) саясий территориялдуулукта-аймактагы калктын кызыкчылыктары үчүн;

В) институционалдык-мамлекеттин бүтүндүгүн жана өз алдынчалуулугун сактаган саясий уюмдашкан бийликтин ыйгарымында.

Консолидацияланган жарандар - мамлекеттин жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу органдарын бийлик берген калк, эл, улут жалпы эрктин импульсун иштеп чыгат.

Мындай импульстар конституциялык түзүлүштүн негиздеринде объективдештирилип бийликке, кызмат адамдарына, саясий бирикмелерге, жарандарга карата мамиледе милдеттүү императивди жаратып, органдардын ыйгарым укуктары, адам укуктары жана эркиндиктери катары позитивдүү бекилип мындай таризде мамлекеттик кепилдиктерди кабыл алат. Бул нерсе аларды укуктук каражаттардын комплекси менен камсыз кылып, анын ичинде башка тармактарда санкциялардын болушу менен коштолот.

Мындан келип чыккандай мамлекеттик органдарын жоопкерчилиги жана ыйгарым укуктары өзүнө негиздердин изин калтырат. Так мына ошондуктан укуктаануучулар негативдүү (ретроспективдүү) жоопкерчилик менен бирдикте позитивдүү конституциялык жоопкерчиликти бөлүп карашат (2).

Биздин оюбузча позитивдүү конституциялык жоопкерчиликти түшүнүүдө принциналдуу теоретикалык-методологиялык жобо катары жалпы ачык бийликтин жана конституциялык түзүлүштүн өз ара өтүшүп кетүүсүн камсыз кылуучу саясий укуктук механизмдерди кароодон келип чыгат. Бул өз ара өтүшүп кетүү коомдук конвенционалдык башталыштын өз ара карым катнашы катары чыгып жалпы ачык бийлик ыйгарымдарында, негиздерде орун алган, эң жогорку позитивдүү укуктун булагы катары Конституцияда бекилген.

Булардын баары конституциялык жоопкерчиликте сублимаштырылган. Ал саясий укуктук абал

катары төмөнкүлөрдү чагылдырат;

А) конституциялык түзүлүштүн негиздеринен көз карандуулугун;

Б) бийлик органдарын, жарандарды же бирикмелерди укук ыйгарым укуктарды берүү актуалдуулугу;

В) жогоруда аталган конвенционалдык позитивдик башталыштардын ыйгарымдарынын, аракеттеринин дал келбестигинин натыйжаларынын потенциалдуулугу.

Талапкерге көрсөтүлгөн ишеним, саясий партиянын жалпы ачык максатын жарыялоо, аныкталган адамдын жарандуулугу, конституциялык тыюу салууларды сактоо, мамлекеттик бийлик органдарынын ыйгарым укуктарын берүү, юридикалык фактылар абалдар позитивдүү конституциялык жоопкерчиликти белгилейт.

Бул жерде жарандардын коомдук-саясий катышуусу жана бийликти тийиштүү ашыруусу, «коомдук келишимдин» жана мыйзамдын, мамлекеттин жана жергиликтүү өзүн өзү башкаруу бийликтеринин адкеваттуу катышын издөө таллап кылынат. Бул өз ара ири бири-бири менен байланышкан эркти жаратуу, эркти чагылдыруу, эркти аткаруу механизмдери бийлик ыйгарымынын, демократиянын натыйжалуулугун, позитивдүү укук менен табийгый укуктун өз ара өтүшүп кетүүсүнүн саясий укуктук жактарын чагылдырат.

Конституциялык укук үчүн мамлекеттик бийлик органдарынын позитивдүү жалпы ачык жана жалпы ачык конвенционалдуу өз ара төтүмүн кетүү механизмдерин окуп үйрөнүү өзгөчө мааниге ээ.

Конституциялык түзүлүштүн негиздерин бекиткен конституциялык учредителдик нормалардын өзү бийликтин булагынын-элдин жана тийиштүү эркин чагылдыруучу процедураларда жалпы-ачык конвенционалдык чагылышында кармалып турат.

Жалпы ачык конвенционалдык башталыштар салт катары конституциялардын преамбулаларында же укуктар декларацияларында, принциптер декларациясында чагылдырылган.

Кыргыз Республикасынын 1993 жылдагы Конституциясы преамбуланын жоболорунан башталат; «Биз көп улуттуу Кыргыз Республикасынын эли жалпы тагдыр менен байланышкан өз жерибизде...» Мындай жоболорго позитивдүү күч берүү үчүн, бийликтин бутагынын эркин конституциялык түзүлүштүн негиздеринде КР Конституциясынын жоболорунда бирдиктүү бекитип; Суверенитетти алып жүрүүчү жана бийликтин жападан жалгыз бийликтин булагы болуп КР анын эли саналат».

Бул жерде жалпы түрдө саясий укуктук өз ара өтүшүп кетүү механизмдери бекилет. «Эл өзүнүн бийлигин түздөн түз, ошондой эле мамлекеттик бийлик органдары жана өзүн өзү башкаруу органдары тарабынан ишке ашырат. Эң жогорку түздөн түз эл бийлигинин эрки болуп референдум жана эркин шайлоолор саналат.» (3).

Жалпы ачык конвенционалдуулук, мамлекеттик

эмес чөйрөдөн саясий эркетин позитивдүү бийлик концентрациясына өтүп мамлекеттик бийликти жана позитивдүү укукту камсыздайт.

Мисалы, жарандардын референдумга болгон укугу жарандарды жалпы ачык конвенционалдык эрктен жана жалпы ачык мамлекеттик бийлик ыйгарымынын өз ара өтүшүп кетүүсүн эске алат.

Бир канча ачык мындай өтүшүп кетүү мисалы Франциянын Конституциясында белгиленген, ага ылайык эл тарабынан шайлануучу Президент өзүнүн жалпы ачык бийлигин бекемдөө, колдоо алуу үчүн ал жарандарга түздөн түз принципаалдуу суроолор менен кайрылып, плебисцит жарыялаганы укуктуу. Мындай өз ара өтүшүп кетүү Швейцариянын конституциялык укугунда да камсыздандырылган, аларга элдин демилге укугу, коммуналдык, кантоналдык жана федералдык референдумдары кирет.

Өз ара өтүшүп кетүү механизмдери депутаттык мандат, шайлоочулардын алдындагы депутаттардын отчету, депутатты мөөнөтүнөн мурда чакыртып алуу менен байланышта да камсыздандырылат.

Мамлекеттин саясий эркинин демократиялуулугу конституциялык түзүлүш субинституттарында конвенционалдык башталыштардын позитивдештирилүүсү менен бекитилет.

Бийлик булагынын эркин саясий укуктук механизмдер мамлекеттик бийлик органдарынын ыйгарымына көтөрүп, ошол эле учурда бийлик ыйгарымын конституциялык чектер менен чектеп коет.

Акыркысы ыйгарымдардын кайра кайтып келүүсүн божомолдойт, өзүнчө негиздерди колдоо жана коргоо үчүн кайра кайтаруу процесси.

Бул конституциялык чектөөлөргө ыйгарымдардын позитивдүү байланышы бар экендиги, негиздерге кайра кайтып өтүп кетүүсү бийлик булагынын ишеними үчүн кайтым катары түшүндүрүлөт.

Ыйгарымдардын мындай байланышын позитивдүү конституциялык жоопкерчилик деп аташат.

Мындай байланышты чагылдырган шайлоо жана референдумдар, мындай механизмдер коомдук ойду, шайлоо тутумунда жана процесстеринде, жарандардын бирикмелери, жалпы улуттук жана регионалдык, коомдук, партиялык, кесиптик, территориалдык жана этнотерриториялдык, ошондой эле чарба жүргүзүүчү субъектилер, диний уюмдар, ММК өзгөчө роль ойношот.

Мындай субъектилердин эркинин өз ара чырмалышы конвенционалдуу жана позитивдүү башталыштардын өз ара өтүшүп кетүүсүн саясий укуктук камсыз кылуу үчүн бир канча тоскоолдуктарды жаратат.

Ошону менен бирге бул жерде лоббизм, регионалдык эгоизм, Президенттин ыйгарымынан кыянатчылык менен пайдаланышы, кризистик парламенттик фракцизмдин өрчүүсүнө азык зат чөйрөсү пайда болушу мүмкүн.

Көптөгөн мезгилге чейин өз ара өтүшүп

кетүүнүн жана позитивдүү жоопкерчиликти камсыз кылуунун универсалдуу маанилүү инструменти болуп конституциялык түзүлүштүн субинституту болгон саясий плюрализм, көп партиялуулук жана фракциялык парламентаризм каралган.

Мындай саясий процесс Италияда жана Францияда өткөөл мезгилде байкалган.

Бул өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй саясий коомдук бирикмелердин, партиялардын таасир этүүсү эки тараптуу курч болушу мүмкүн. Бир гана ГФР көп партиялуулуктун жана фракциялык парламентаризмдин терс жактарын жоюуга жетишишти. Франция 1958 жана 1968 жылдары чоң дүрмөттөрдү башынан өткөрдү. Италия көпкө чейин пропорционалдуу системаны сактап акыр аягында 90 чу жылдары аны реформалоого мажбур болду. Россия өзүнүн шайлоо системасын курууда бир аз ал тажрыйбаларды эске алды. Бирок ошону менен бирге бул механизмдер акыр аягына чейин калтырылган жок. Бул мамлекет үчүн жаңыдан түзүлүп келе жактан саясий системасы менен өтө татаал милдет. Бирок мындай өз ара өтүшүп кетүүнү колдоо зарыл. Себеби андан мамлекеттик бийликтин позитивдештирүү процессин турукташтыруу көз каранды.

Саясий-укуктук өз ара өтүшүп кетүү процесстерин камсыз кылуунун татаал көйгөйү болуп ыйгарым укуктарды иреетүү формалдаштыруу саналат. Өзгөчө мамлекеттик бийлик органынын өз ыйгарымдарын же болбосо коомдук бирикме жаран тарабынан укукту колдонуунун тийиштүү ишке ашырбоонун натыйжасы үчүн санкцияларды бекитүү өтө тагаал. Нормативдүү формада жарандардын концолидацияланышкан эркин тийиштүү ыйгарым укуктарда, процедураларда жана санкцияларда бекитүү татаал.

Мындай формалдаштырбоонун натыйжасы катары конституциялык саясий жоопкерчилик келип чыгат, аны мамлекеттик органдар, кандайдыр бир деңгээлде коомдук бирикмелер ММК, дин өзүнө алат(4).

Позитивдүү жоопкерчилик шайлоодо талапкерликти көрсөткөндө, ант кабыл алууда, өзгөчө кырдаалдарды киргизүүдө же аскердик абалды жарыялоодо пайда болушу мүмкүн. Мындан жоопкерчиликтиң негативдүү формалары келип чыгышы мүмкүн-мисалы кызмат адамынын отставкага кетиши, Президенттик шайлоодо талапкерлигин алып салуу, бийликтин өкүлчүлүк органын таратуу. Мындай жоопкерчиликтиң келип чыгуусуна мамлекеттик же болбосо коомдук түзүмдөр тарабынан демилгелениши мүмкүн(1).

Мындай саясий укуктук бекитүүчү эркти жана мамлекеттик бийлик өзүн өзү башкаруу органдарындагы позитивдүү ыйгарымдарды бекитүүчү өз ара өтүшүп кетүүнү эмне аныктайт? Мындай өз ара өтүшүп кетүү практикада, келишимде, мыйзамда кандай чагылдырылат?

Мындай өз ара өтүшүп кетүүнүн маңызы-

конституциялык негиздөөчүлөрдүн (учредителдердин) жарандардын консолидацияланышы (алардын өкүлдөрү) жана мамлекеттик бийлик өзүн өзү башкаруу органдарынын өз ара жоопкерчилиги.

Бул жерден позитивдүү конституциялык жоопкерчиликтиң аныктамасы келип чыгып, бийликтин, жарандардын өз ара милдеттери мындай милдеттерди сактоодон келип чыгат.

Мына ошондуктан биринчиден- позитивдүү конституциялык жоопкерчилик мамлекеттик бийлик органынын ыйгарым укуктары жалпы конституциялык жана эл аралык принциптерден, ички жана эл аралык абалдан, жарандардын ишениминин мүнөзүнөн максатка милдетке дал келүүсү боюнча конвенционалдык макулдашуу менен аныкталат.

Бул жерде демократия менен натыйжалуулуктун катышынын суроосун чечүү пайда болот - бир жактан бийлик органдарына ыйгарым укуктар алдыдагы милдет жана максаттарды чечүүгө жетеби же жокпу, экинчи жагынан консолидациялашкан көпчүлүккө бийлик зарыл болгон мажбурлоо чегинен өтүп кетпейби деген суроо жаралат?

Мына ушунда жалпы ачык конвенционалдуулуктун өз ара өтүшүп кетүүсүнүн, конституциялык ыйгарымдардын жана позитивдүү жоопкерчиликтиң абалынын маани маңызы камтылган.

Экинчиден - позитивдүү конституциялык жоопкерчиликтиң саясий укуктук абал катары усулдарга, ыйгарым укуктарды ишке ашырууга концолидацияланышкан конвенционалдык көпчүлүктүн үмүт максаттарына дал келбөөчүлүк катары өтүп кетүүсү.

Мындай вариантта жоопкерчилик принциптерге негизделип гана аныкталбастан, конституциялык норма, эл аралык келишим, ошондой эле саясий күчтөрдүн катышынан, мамлекеттик бийлик органдарына шайлоолордогу конвенционалдык макулдашуу менен да аныкталат.

Мындай позитивдүү конституциялык жоопкерчилик негативдүү жоопкерчиликке өсүп жетилип, ал өзү саясий дагы жана юридикалык дагы болушу мүмкүн.

Мына ошого байланыштуу мамлекеттин кайсыл бир органынын конституциялык жоопкерчилигинин критерийи катары легитимдүүлүгүнүн мейкиндиги жөнүндө суроо пайда болот. Легитимдүүлүктүн мындай мейкиндиги өз ара өтүшүп кетүү механизмдин позитивдештирүүнүн натыйжасы катары келип чыгат, мисалы кайсыл бир органдын ыйгарым укуктарынын жогору турушу Президенттин ыйгарым укуктарынын ЖК ыйгарым укуктарынан.

Бул легитимдүүлүктүн мейкиндигинен чыныгы органдын позитивдүү жана негативдүү жоопкерчилиги келип чыгат, эгерде жогору турган органдын ыйгарым укуктары аша чабылбаса.

Конституциялык жоопкерчиликти аныктоонун

негизинде, өз ара жоопкерчилик жатат, ал өзүнө жалпы ачык конвенциалдык курамды-легитимдүү ишеним жана жалпы ачык позитивдүү түзүүчү - чечимдерди кабыл алууга, укукту колдонууга легалдуу укуктарынын берилиши.

Легитимдүү ишеним легалдууга трансформация болуп ыйгарымыга ээ болуп, тескерисинче ыйгарымга ээ болуу мыйзам аркылуу ишке ашырылып ишенимге өтүп кетет.

Өз ара жоопкерчилик жарандарды мамлекеттик бийлик органдарынын өзүн өзү башкаруу органдарынын ыйгарым укуктарына ишенимин бириктирет.

Анын жардамы менен позитивдүү конституциялык жоопкерчилик ачыкка чыгып бекемделет.

«Ишеним» деген сөз конституциялык укукта акыр аягына чейин иштелип чыккан эмес. Ошого карабастан ал акырындык менен конституциялык мыйзам ктыларына кошулуп кетүүдө.

Парламенттин депутаттары императивдик мандат болбогон учурда деле саясий экономикалык абалга тынчсызданууну чагылдыруу менен өкмөткө ишенбөөчүлүк вотумун билдиришет. Бардык учурда ишенимди жоготуу ыйгарым укуктардын легитимдүүлүгүнүн мейкиндигинин кыскартат.

Өз ара жоопкерчиликти жана жалпы ачык

конвенциалдуулукту жана жалпы ачык позитивдүүлүктү камсыз кылууда мамлекеттин саясий укуктук стратегиясы, легалдаштыруу, легитимдештирүү, өзгөчө рол ойнойт.

Легализациялоонун актуалдуу милдеттеринин бири болуп-«ишеним» түшүнүгүн позитивдүү нормативдүү аныктоо жана ошондой эле андан келип чыгуучу санкцияларды бекитүү, ал эми легитимдештирүү саясий укуктук өз ара өтүшүн кетүүлөргө мазмуну жана формасы боюнча адекваттуу механизмдерди табуу саналат.

Адабияттар:

1. Румянцев О.Т. Основы конституционного строя России: понятие, содержание, вопросы становления. - М., 1994.
2. Комошин Е.И. Конституционное (государственное) право России. - М., 1999. С. 21.
3. Конституция Кыргызской Республики. Принята на двенадцатой сессии Верховного Совета Республики Кыргызстан двенадцатого созыва 5 мая 1993 г., изложена в Законе Кыргызской Республики «О новой редакции Конституции Кыргызской Республики» от 27 июня 2010 г. - Б] Изд-во Академия, 2010.
4. Авакьян С.А. Конституция России: природа, эволюция, современе М., 1997. С. 28-29).

Рецензент: д.ю.н. Кулдышева Ч.